

w prawidłowym rozwiązywaniu kryzysów i umocnić wiarę. Pożyteczną rolę odgrywa tutaj aktywizujące wychowanie liturgiczne oraz zachęcanie do udziału w grupach i ruchach religijnych⁸⁵.

Ogromną rolę w rozwoju duchowym gimnazjalistów może odgrywać należyte korzystanie przez nich z sakramentu pokuty i pojednania, pod warunkiem, że będzie to spotkanie nie tylko z przebaczącym Chrystusem ale także z rozsądnym, życzliwym i cierpliwym spowiednikiem. Taka szansa jest całkiem realna, gdyż w związku z przygotowaniem do sakramentu bierzmowania, proponuje się comiesięczną spowiedź, w trzeciej klasie gimnazjalnej, potwierdzaną nawet podpisem spowiednika, w odpowiednim indeksie, który otrzymuje każdy kandydat do bierzmowania. Tu może pojawić się szansa na próby korzystania ze stałego spowiednika. Warto przypomnieć, że dokonuje się to na płaszczyźnie wielu działań, ponieważ „wychowanie zdąża do kształtowania osoby ludzkiej w kierunku jej celu ostatecznego, a równocześnie do dobra społeczności, których człowiek jest członkiem, a w których obowiązkach, gdy dorośnie, będzie brał udział” (DWCH 1).

2. ROZWÓJ I WYCHOWANIE MŁODZIEŻY PONADGIMNAZJALNEJ

Młódzież musi się wyszumieć,
Starsi mają to zrozumieć,
Ale co wykuje się w młodości,
To będzie aż do starości”.

Okres ten mieści się w omawianym już czasie gimnazjum, nazywany jest adolescencją (łac. *adolescere* - dorastać, wzrastać...) i wychodzi nawet poza granice 21 roku życia⁸⁶. Dokonuje się na

⁸⁵ Por. G. HANSEMANN. *Wychowanie religijne*. Warszawa 1976 s. 125.

⁸⁶ Por. I. OBUCHOWSKA. *Adolescencja*. W: *Psychologia rozwoju człowieka*. Red. B. Harwas-Napierała i J. Trepala. T. II s. 163.

wielu płaszczyznach, takich jak: fizjologicznej, intelektualnej, emocjonalnej, religijnej, społecznej czy kulturowej. Dla jednych osób jest to okres burzliwy i trudny a inni przechodzą przez ten etap życia bez wstrząsów. Warto przypomnieć, iż badacze młodości przyznają, że „młódzież stanowi grupę społeczną o dużym indywidualnym zróżnicowaniu, a nasza wiedza dotycząca tego zróżnicowania jest wciąż niewielka”⁸⁷.

a) Rozwój fizyczny w okresie ponadgimnazjalnym

Rozwój fizyczny – po tak zwanym „skoku pokwitaniowym” w którym widać wzrost wysokości o około 20 cm i wagi o około 20 kg, następuje pewne zwolnienie tempa, a równocześnie dopełnienie fizyczne dotyczące kości i mięśni aż do 18 r. ż. Największą siłę w sportach wyczynowych, wymagających szczególnego wysiłku i sprawności fizycznej widać często pod koniec tego okresu. Zmiany w rozwoju fizycznym objawiają się nadmierną wrażliwością oraz zachwianiem równowagi procesów pobudzania i hamowania w układzie nerwowym⁸⁸.

Po zakończeniu skoku pokwitaniowego organizm uzyskuje dojrzałość płciową. U dziewcząt zapowiada ją menstruacja (najczęściej już w omawianym okresie gimnazjalnym), u chłopców wystąpienie wytrysku nasienia, zazwyczaj podczas snu (tzw. zmyzy nocne)⁸⁹. U dziewcząt w wieku 14-16 ustalają się regularne miesiączki, następuje zwolnienie tempa przyrostu ciężaru ciała, zaznacza się kobieca topografia podściółki tłuszczowej, sylwetka traci wygląd „podlotka” a przybiera typowo kobiecy, „następuje wysubtelnienie rysów twarzy”⁹⁰. Niektóre zmiany fizyczne bywają po-

⁸⁷ Tamże s. 166; por. B. ZAZZO. *Oblicza młodości*. Psychologia różnicowa wieku dorastania. Warszawa 1972 s. 34.

⁸⁸ Por. M. ŻEBROWSKA. *Psychologia rozwojowa dzieci i młodzieży* s. 689.

⁸⁹ Por. I. OBUCHOWSKA. *Adolescencja* s. 168-169.

⁹⁰ I. KOPCZYŃSKA-SIKORSKA, B. WOYNAROWSKA. *Rozwój somatyczny w drugiej dekadzie życia*. Warszawa 1980 za I. OBUCHOWSKA. *Adolescencja* s. 169.

wodem zmartwień dorastającej młodzieży. U młodych dojrzewających płciowo budzi się nowa ciekawość, zaniepokojenie, a równocześnie wzmagają poczucie wstydu⁹¹. Narządy rozrodcze, podejmując funkcję wydzielniczą, powodują podniecenie seksualne, będące wynikiem wzrastania bodźców neuro i psychogennych⁹². Młodzież nie rozumiejąca istoty całego procesu przygotowana do przyszłego założenia rodziny, pełnienia ról matki i ojca oraz potrzeby prawdziwej dojrzałości, stara się rozładowywać te napięcia przez czyny seksualne „pozbawione jednak elementarnych cech ludzkiego zachowania, tzn. kierującego się zdolnością hamowania, opanowania”⁹³. Dojrzewanie dziewcząt polega nie tylko na przygotowaniu do prokreacji, ale na akceptacji swojej płciowości i kształtowaniu postaw umożliwiających pełnienie przyszłych ról w małżeństwie i rodzinie. Podobnie prawdziwa dojrzałość męska domaga się cech, które zapewnią poczucie odpowiedzialności za swoje czyny i za drugą osobę oraz prawidłowe pełnienie ról męża i ojca. To zadanie należy głównie do rodziców, a próbki badań jego realizacji, nie są zadowalające. Tylko około 50% rodziców licealistów, pomaga swoim dorastającym dzieciom odkrywać powołanie i przybliżyć ideały ludzkiej i chrześcijańskiej miłości. „Spośród rodziców z wykształceniem podstawowym i zawodowym tylko 38,9% kształtuje krytyczną ocenę tych programów” [które fałszują obraz chrześcijańskiej miłości – dopisek autora S. K.]⁹⁴.

Z innych zmian fizycznych można przypomnieć, że może pojawić się wada wzroku, powodująca potrzebę noszenia szkieł korek-

⁹¹ Por. K. KOSMALA, H. KRZYSTECZKO. *Odpowiedzialne rodzicielstwo*. Katowice 1996 s. 97-98.

⁹² Por. W. PÓŁTAWSKA. *Prawidłowy start*. W: *Miłość, małżeństwo, rodzina*. Red. F. Adamski. Kraków 1981 s. 28-31.

⁹³ A. OFFMAŃSKI. *Katecheza młodzieżowa na poziomie szkół ponadgimnazjalnych*. W: *Katechetyka szczegółowa*. Red. J. Stala. Tarnów 2003 s. 172.

⁹⁴ J. GOLEŃ. *Wychowanie seksualne w rodzinie*. Rzeszów 2006 s. 327. Wyniki tego autora są oparte na badaniu 350 rodziców licealistów z Rzeszowa, Ropczyc i Stalowej Woli, dokonanych w styczniu 2003 roku.

cyjnych. Wydłużanie się strun głosowych powoduje zmiany głosu: u dziewcząt staje się on nieco niższy, a chłopcy przechodzą przez okres mutacji i ich głos obniża się o około jedną oktawę. Chłopcy mogą się niepokoić zmianami skórnymi, np. tzw. trądzikiem młodzieńczym, powstającym wskutek zwiększonego wydzielania męskiego hormonu androgeny.

b) Rozwój intelektualny w okresie ponadgimnazjalnym

Rozwój umysłowy, intelektualny, dotyczy czynności poznawczych a więc myślenia i rozwiązywania problemów. Po przejściu, w poprzednim okresie, ze stadium operacji konkretnych do formalnych, tutaj następuje pewna równowaga w strukturach i grupach przekształceń myślowych. J. Piaget mówiąc o myśleniu dorastającej młodzieży pisze: „Struktury te pozwalają mu połączyć w jedną całość inwersję i wzajemność, a przez to opanować – poza rozumieniem hipotetyczno-dedukcyjnym i sprawdzaniem eksperymentalnym opartym na zmienianiu tylko jednego czynnika (wszystkie pozostałe elementy pozostawiając poza tym takie same) – pewną liczbę schematów operacyjnych, którymi będzie się posługiwać bez przerwy zarówno w swoim myśleniu eksperymentalnym, jak i logiczno-matematycznym”⁹⁵.

W tej, przez niektórych krytykowanej, koncepcji myślenia J. Piageta, zwraca on uwagę nie tylko na dorastanie jako dojrzewanie fizjologiczne ale i na wrastanie jednostki w społeczeństwo dorosłych. Owszem uznaje on, że rozwój struktur formalnych myślenia wiąże się z dojrzewaniem systemu nerwowego ale ich aktualizacja wiąże się z uwarunkowaniami środowiskowymi. Dorastający coraz głębiej wnikają w problemy, dostrzegają różne opcje, stawiają dociekliwe pytania. „Ich otwartość i poszukiwanie racjonalnych wyjaśnień łączą się z krytycyzmem i niejednokrotnie z odrzuceniem dotychczasowych autorytetów. Zaczynają posługiwać się

⁹⁵ B. INHELDER i J. PIAGET. *Od logiki dziecka do logiki młodzieży*. Warszawa 1970 s. 357.

ironią, parodią i metaforą. Wszystkie te właściwości cechujące stadium operacji formalnych powodują, że życie intelektualne młodzieży staje się intensywne i bogate⁹⁶. Wielu z nich posiada teorie polityczne lub społeczne i „chce reformować świat, wyjaśniając sobie na swój sposób mechanizmy i niedostatki życia społecznego. Inni tworzą teorie literackie lub estetyczne i na podstawie swych lektur czy swych przeżyć estetycznych, tworzą pewną skalę wartości, ujętą w jakiś system. U niektórych dominują kryzysy religijne i refleksje nad władzą lub przeciw władzy, a zmierzają zawsze w kierunku ogólnego systemu – takiego, który by był ważny dla wszystkich⁹⁷. Mniej liczne grupy dorastającej młodzieży pasjonują się rozmyślaniami metafizycznymi lub naukowymi. Tutaj mamy do czynienia z nową zdolnością porównywania tego co jest zewnętrzne, widzialne, z tym co abstrakcyjne, czyli widziane od wewnątrz. Młodzież ponadgimnazjalna próbuje formułować własne plany życiowe, wiążąc je ze skalą wartości. „Ta skala wartości jest więc organizacją uczuciową odpowiadającą organizacji intelektualnej pracy, którą nowo przybyły do społeczeństwa zamierza podjąć. Plan życia jest z jednej strony afirmacją autonomii, a autonomia moralna osiągnięta w pełni przez dorastającego, który się uważa za równego dorosłym, jest drugim podstawowym aspektem uczuciowym osobowości, przygotowującej się do spotkania z życiem⁹⁸.”

W myśleniu na poziomie operacji formalnych można wyróżnić fazę wczesną w której zwiększająca się zdolność hipotetycznego myślenia owocuje nieskrępowanymi refleksjami, ujmującymi świat nadmiernie subiektywnie i idealistycznie oraz późną, w której młodzież konfrontuje swoje rozumowanie z rzeczywistością i stara się o przywrócenie intelektualnej równowagi⁹⁹. Z takich refleksji

⁹⁶ I. OBUCHOWSKA. *Adolescencja* s. 173.

⁹⁷ B. INHELDER i J. PIAGET. *Od logiki dziecka do logiki młodzieży* s. 363.

⁹⁸ Tamże s. 373-374.

⁹⁹ Por. I. OBUCHOWSKA. *Adolescencja* s. 173.

rodzi się niepewność poznawcza. Dziecko szybko i pewnie podaje swoje oceny a dorastający zastanawia się i waha. Dzieje się tak dlatego, że wraz z dorastaniem, pojawia się świadomość, że nie wszystkie problemy są proste i możliwe do rozwiązania.

c) Spostrzeżenia, uwaga i pamięć w okresie ponadgimnazjalnym

Spostrzeżenia dorastających np. licealistów są coraz bardziej dokładne, wielostronne i ukierunkowane. Rozwija się uwaga dowolna a zmniejsza mimowolna.

W zakresie pamięci widać coraz większą logikę i dowolność. „Na rozwój tzw. pamięci sensownej ma poważny wpływ werbalizacja treści poznanych, co powoduje dominację pamięci dowolnej nad mimowolną¹⁰⁰.”

d) Przemiany w języku młodzieży

W okresie pogimnazjalnym następują dalsze zmiany w strukturze języka oraz w jego funkcjach. Zmiany te dotyczą; wzrostu zasobów słownictwa i jego treści, zrozumienia struktury gramatycznej języka, kultury języka w zakresie mowy ustnej i pisanej. Młodzież nadal poznaje nowe słowa ale przede wszystkim poszerza znajomość różnych odcieni znaczeniowych. „Młodzież potrafi używać słów w znaczeniu potocznym i naukowym, dosłownym i przenośnym, rozumie metafory i symboliczny sens wypowiedzi. Sprzyja to młodzieńczej twórczości i uczestnictwu w życiu kulturalnym, co zwrótnie wpływa na rozwój zdolności językowych młodzieży¹⁰¹.”

Dorastający potrafią coraz lepiej reflektować krytycznie aktywność własnego umysłu i modyfikować osobiste myślenie. To sprzyja tworzeniu koncepcji samego siebie i jest niekiedy określane jako

¹⁰⁰ A. OFFMAŃSKI. *Katecheza młodzieżowa na poziomie szkół ponadgimnazjalnych* s. 173.

¹⁰¹ I. OBUCHOWSKA. *Adolescencja* s. 174.

młodzieńczy egocentryzm¹⁰². Poszczególne jednostki zdobywają powoli własny system uczenia się.

Zanim omówi się rozwój emocjonalny tego okresu warto przybliżyć samoocenę o jaką poproszono młodzież maturalną oraz studentów, aby na piśmie przekazali swoje opinie na temat pozytywnych i negatywnych cech współczesnej młodzieży¹⁰³.

e) Samoocena młodzieży

Odpowiedzi uczniów okazały się ogromnie zróżnicowane. Od licealistów uzyskano 1323 odpowiedzi (średnio po 4 odpowiedzi na osobę), wydobyto z nich 171 cech pozytywnych, które zdecydowano się ująć w 34 kategorie¹⁰⁴.

Dominującą kategorią jaką najczęściej podano jako pozytywną cechę współczesnej młodzieży, według licealistów jest „otwartość na ludzi i świat” (37%). Natomiast według zeznań studentów aż 58%. Przykładem tej kategorii mogą być wypowiedzi: cechą pozytywną współczesnej młodzieży jest duże zainteresowanie problemami współczesnego świata (Dz 4); chęć poznania świata (Dz 7); otwartość na postęp (Ch 316); najlepszą stroną współczesnej młodzieży jest otwartość na świat... ludzie wychowani w środowisku „globalnej wioski” znacznie łatwiej potrafią zaakceptować równość i brak granic niż

¹⁰² Por. J. PIAGET. *Die Entwicklung des Erkennens*. Stuttgart 1975.

¹⁰³ Badania maturzystów z I LO im. S. Żeromskiego w Kielcach przeprowadziła Anita Pawelec w dniach od 15-29 IX 2000 r. Szczegółowe wyniki jej badań zawiera praca magisterska, napisana pod moją opieką na temat: *Obraz młodzieży i jej katechezy w opinii uczniów z klas I – IV, z Liceum Ogólnokształcącego im. S. Żeromskiego w Kielcach*. Lublin 2001. Arch. KUL. Badania studentów Teologii przeprowadził osobiście autor tego artykułu, w miesiącach październiku 2000 i styczniu 2001 r.

¹⁰⁴ Kategorie odpowiedzi zostały ujęte w tabelę a dane w kolumnach nie sumowano do 100% ponieważ badani podawali więcej niż jedną odpowiedź. Np. „Otwartość na ludzi i świat” jako pozytywną cechę współczesnej młodzieży wybrało 37,2% badanych, gdyby wszyscy wypisali tą cechę to byłoby wtedy 100%.

poprzednie pokolenie (Ch 327)¹⁰⁵; współczesna młodzież otwarta jest na nowości (SDz 7, 13) ...na ludzi (SDz 117).

Drugą kategorią najczęściej pojawiających się wypowiedzi była „ambicja” (28% wyborów wszystkich badanych, u studentów 11%), tu warto dodać, że prawie dwukrotnie częściej wybierali tą cechę uczniowie klas starszych (III i IV) niż młodszych, zwłaszcza byli to chłopcy. Mają wiele planów na przyszłość i ogromną ambicję (Dz 176; SDz 17, 112); mają ambitne chęci bycia kimś w życiu znaczącym, spełnienia się w dorosłym życiu (Ch 225).

Z kategorią „ambicja” w pewien sposób łączy się następna cecha pozytywna młodzieży „troska o wykształcenie” (w LO 24%, u studentów także 24%). Młodzież pisała: młodzi ludzie są nastawieni na naukę, aby móc dostać się na studia, które zapewnią potem dostatnie życie (Dz 294); współczesna młodzież posiada świadomość potrzeby wykształcenia (SCh 160).

Czwartą kategorią, charakteryzującą pozytywnie młodzież jest „chęć niesienia pomocy innym, poświęcenie” (24%, u studentów 38%). Studenci Teologii bardziej wyeksponowali tą cechę mówiąc: młodzież potrafi zaangażować się w różnego rodzaju akcje charytatywne (SDz 106); ...potrafi być solidarna z pokrzywdzonymi, jest wrażliwa na głód i ludzką nędzę, działa charytatywnie (SDz 108). Także licealiści dodawali: znam wiele osób, które pomagają swoim rówieśnikom w pokonywaniu nałogów (narkotyki, alkohol, papierosy) (Dz 23); młodzież angażuje się w różne akcje charytatywne (Dz 268).

„Tolerancja” to kolejna cecha młodzieży dostrzeżona głównie przez licealistów (21% a studenci 10%). Młodzież jest mniej uprzedzona do różnych ras i wyznań (Dz 79); ...jest bardziej tole-

¹⁰⁵ Dz oznacza wypowiedzi dziewcząt a Ch chłopców. Numery licealistów od 1-88 oznaczają dziewczęta kolejno z klas I i II; numery 89-152 dotyczą chłopców z klas I i II; numery 153-275 zarezerwowano dla dziewcząt z klas III i IV a numery 276-333 dla chłopców z klas III i IV. Natomiast studenci Teologii: studentki z I roku mają numery od 1-53, studenci od 54-75; studentki z II roku od 76-138 a studenci od 139-166.

rancyjna wobec innych religii, światopoglądów, orientacji (Dz 76; SDz 24), to się łączy z szeroko rozumiana wolnością (SDz 67).

„Inteligencja”, jako cecha młodzieży (18% a u studentów 11%) ujawnia się w dobrym rozwinięciu intelektualnym (SDz 25); są inteligentni i mają coś do powiedzenia (Ch 17).

„Przyjaźń, koleżeństwo” cechują również młodych ludzi (18% i 11%). Młodzież cechuje poszukiwanie prawdziwej przyjaźni (SDz 17); Niedawno przeżyłam coś wyjątkowego. Zobaczyłam u młodzieży mnóstwo cech pozytywnych. Uczestniczyłam w XV Światowych Dniach Młodych w Rzymie. Byli tam ludzie, którzy potrafili się dzielić wszystkim z innymi, na których można było polegać. (Dz 267).

Dalsze cechy pozytywne młodzieży to: „ optymizm życiowy” (15% u studentów 18%); „chęć działania, aktywność, twórczość” (15% i 19%); „szczerść, autentyczność” (14% i 21%). Badani pisali o sobie: Młodzież charakteryzuje pozytywne myślenie i zdolność do cieszenia się życiem (Ch 327); ...jest radosna, lubi muzykę (SDz 19, 21); ...jest chętna do działania, do podejmowania wyzwań i realizowania marzeń (Dz 153); cechuje ją kreatywność i twórcze myślenie (SDz 124); cechuje ich szczerść, jeśli przychodzą do kościoła i deklarują się jako chrześcijanie, to można powiedzieć, że dlatego, iż naprawdę wierzą, a nie jak to bywa w przypadku starszych pokoleń, żeby sąsiedzi widzieli (Dz 161); są autentyczni, starają się być sobą (SDz 40).

Kolejne pozytywne cechy młodzieży, wyliczane przez licealistów (pomiędzy 12% a 6%) to są: „wytrwałość”; „łatwość w nawiązywaniu kontaktów”; „pomysłowość”; „własne poglądy”; „poczucie humoru”; „szybsze dojrzewanie”; „przynależność do grup”; „dążenie prawdy i sprawiedliwości”; „solidarność”; „zdolność kochania”; „wiara w Boga i wartości religijne”.

Natomiast studenci Teologii w pozostałych pozytywnych cechach ukazali nieco inną hierarchię. Już na drugim miejscu pojawiło się „poszukiwanie sensu życia, prawdy, Boga” (49%). Stwierdzali: Młodzież poszukuje sensu życia np. w ruchach kościelnych (SCh

65); Szukają dobra, prawdy i piękna, szukają Boga (SDz 25). Dalej zaznaczali, że młodzież „poszukuje ideału, autorytetu” (27%): Współczesna młodzież szuka autorytetów (SDz 18); szuka ideałów (SDz 122). Cecha młodzieży, która była podkreślana tylko przez studentów Teologii jest „pobożność, wiara, rozmodlenie” (21%). Może się to wyrażać w tym, że Młodzież lubi śpiewać pieśni religijne (SDz 21); Młodzież jest wierząca (nie wydzielając indywidualnych osób) (SCh 55); ...uczestniczy w pielgrzymkach (SDz 41); dużo jest pobożnych młodych ludzi (SDz 86); ... potrafi się pięknie modlić (SDz 95). Studenci uznali także, że młodzież jest „niezależna od rodziców i samodzielna” (10%) a także „energiczna i entuzjastyczna” (11%). Młodzież cechuje duża samodzielność i uniezależnienie się od rodziców (SDz 16); Współczesną młodzież cechuje próba rozsądnego usamodzielnienia się (SCh 166).

Rzadziej wymieniane cechy (poniżej 9% w obydwu grupach badanych) to: troska o przyrodę, ekologię, wysportowanie, spontaniczność, nie banie się ryzyka, dużo zainteresowań.

Negatywne cechy współczesnej młodzieży stanowią drugą część jej obrazu. H. Skorowski pisząc o problemach moralnych młodzieży wskazuje na 4 płaszczyzny na których mogą się ujawniać jej słabości. Są to: płaszczyzna egzystencjalno-antropologiczna, społeczno-kulturalna, rodzinna i seksualno-erotyczna¹⁰⁶. Badania 333 licealistów przyniosły 1918 różnorodnych odpowiedzi, które ostatecznie sklasyfikowano w 38 grup, a wypowiedzi studentów (ponad 1000) w 31 grup.

U licealistów kolejność była następująca: „agresja, przemoc” (44%); „chamstwo” (42%); „spożywanie alkoholu” (36%); „nietolerancja” (34%); „branie narkotyków” (28%); „palenie papierosów” (23%); „brak szacunku dla innych” (21%); „materializm” (21%); „szpanerstwo” (20%); „zakłamanie” (19%), „uleganie wpły-

¹⁰⁶ H. SKOROWSKI. Współczesne problemy moralne młodzieży i możliwości ich rozwiązania w sakramencie pokuty. W: Teoretyczne założenia katechezy s. 120-125.

wom otoczenia – bezmyślność – mała wrażliwość – egoizm” (wszystkie te kategorie, po około 18%).

Wypowiedzi studentów dotyczyły następujących negatywów młodzieży: „materializm, konsumpcja” (42%); „uleganie wpływom telewizji (komputeromania)” (42%); „brak ideałów, odrzucanie autorytetów” (39%); „wulgarność, brak kultury” (36%); „nieodpowiedzialność” (30%); „agresja, wandalizm” (28%); „słabość woli” (28%); „zagubienie, brak własnego zadania” (26%); „krzykliwość, luz” (25%); „brak szacunku dla starszych” (19%); „egoizm” (19%); „alkoholizm” (18%); „narkotyki” i „nikotynizm” (po 17%); „miernota” i „niedojrzałość” oraz „wygodnictwo życiowe” (po 16%); „złe pojmowanie wolności” (15%); „obojętność wobec religii i Kościoła” (14%) „nieufność” i „nałogi” (po 13%) „brak sumienia i barier moralnych”, „odrzucaenie wartości chrześcijańskich”, „pozbawienie sensu życia”, „nerwowość”, „nieodpowiedzialność”, „rozrywkowość, dyskoteki”, „negowanie tradycji”, „obojętność na biedę”, (wszystkie te cechy uzyskały poziom od 11 do 12%).

Ilustracją tych poglądów niech będą autentyczne wypowiedzi: Nieumiejętność rozładowania wewnętrznych frustracji, na zewnątrz często objawia się jako agresja (Dz 262); Młodzież stosuje przemoc, jest agresywna w stosunku do kolegów (SDz 32); Brak kultury języka (Ch 73); Kubeł wódki albo dwa, by nauka lepiej szła (Ch 108); Nadużywanie papierosów, alkoholu i narkotyków (SDz 117); ...Ekstazy i LSD to nieodłączna część imprez techno (bo jak można tańczyć non stop przez 6 godzin bez dopalacza, poza tym każdy chce „usłyszeć barwy i zobaczyć dźwięki”) (Ch 131); Życie młodych ludzi jest nastawione na konsumpcję, szybkie dorabianie się, pieniądź najważniejszą wartością (Dz 224); Młodzież jest ukierunkowana na zdobywanie tytułów, pieniędzy, na zysk (SDz 104); Młodzież ulega złym wpływom telewizji, wzoruje się na idolach zachodnich (SDz 117); Odrzuca wiele wartości, autorytetów, mało ceni np. patriotyzm, uczciwość (SCh 63); Młodzież jest mało odpowiedzialna za swoje czyny, za naukę (SDz 104); Młodzież ma słabą wolę, ulega nałogom szybko się zniechęca (Dz 55);

...czasami wątpi w swoje ideały, bo widzi, że inni nie żyją w zasad etycznych czy moralnych, w związku z tym po co się wysiłać, a poddanie oznacza rezygnację i szukanie zapomnienia w muzyce, alkoholu, narkotykach, z dala od fałszu tego świata (Dz 225). Te autentyczne, skrótowo potraktowane wypowiedzenia młodzieży są w dużym stopniu zasługą dorosłych – to oni pokazują nam, że pieniądź jest panem, że prawda nie zawsze jest prawdziwa, to oni nas wychowują. Poniżają nas, przedstawiają ich styl życia, zaniedbują. Niby stąd się bierze agresja? Oni to widzą i nie reagują? Oczywiście wina leży po każdej stronie, młodzież nie jest święta... I nigdy nie będzie, bo dorośli nie są... (Dz 87).

Z wypowiedzi obydwu grup widać, że są pewne inne wady podkreślane w wypowiedziach licealistów a inne w relacjach studentów. Pierwsi zwrócili szczególną uwagę na: agresję, chamstwo, spożywanie alkoholu, narkotyki, papierosy itd. Natomiast studenci ułożyli trochę inną listę wad młodzieży: materializm, uleganie wpływom telewizji, wulgarność, brak autorytetów, nieodpowiedzialność itd.

W taką wielobarwną rzeczywistość młodzieżową wchodzi katechizacja mająca na celu rozwój wiary i kształtowanie coraz bardziej dojrzałych i odpowiedzialnych postaw religijnych.

f) Postulowana przez młodzież problematyka katechezy

Młodzi pragną, aby katecheza poruszała „problemy młodzieży” (58%, 56%). Respondenci pisali: w katechezie młodzieży należy uwzględniać problemy uczniów (SDz 114); treścią katechezy powinny być problemy współczesne bliskie wszystkim uczniom, takie, które nas interesują i odniesienie tych problemów do wiary w Boga (Dz 265). Jednak „problematyka wiary i Boga” (42%, 19%) znalazła się na drugim miejscu. Powinno się przedstawiać zagadnienia religii, wiary, jako coś istotnego i niezbywalnego w życiu człowieka (SCh 158); oraz jak praktycznie wprowadzać w życie zasady wiary? (Dz 226). Studenci Teologii podkreślili na trzecim miejscu ważność

przekazywania „Pisma św. a szczególnie Ewangelii” – Treścią katechezy powinno być Pismo święte (SDz 53), przedstawiane jako radosna nowina, a nie tylko jako religia przeznaczona dla starszych ludzi i księży (Dz 49). Treść katechezy powinna być „interesująca dla młodzieży” (19%, 28%), „dotycząca życia Kościoła”, „probleatów moralnych i sumienia” (po ok. 14%). Należy odwoływać się do Biblii ale i do tego co głosi Kościół (SDz 124); potrzeba mniej tematów historycznych a więcej moralnych (Dz 113).

Studenci zwrócili uwagę, że potrzebne są „tematy wychowawczo-rodzinne” (8%); „o sakramentach i Mszy św.” (13%), „o modlitwie” (7%), nie należy też unikać tak zwanych „tematów «ostrzych» np., seks, antykoncepcja” (11%).

Licealiści zwrócili uwagę na potrzebę tematyki dotyczącej: „sekt i subkultury” (14%); „miłości” (8%); „zagrożeń dla młodzieży” (8%); „życia rodzinnego” (7%); „pomaganiu w poznawaniu siebie i innych” (7%). Pisali oni, że należy mówić o sektach i subkulturach, jako niebezpieczeństwach czyhających na naiwną młodzież (Dz 42); co robić, aby nie dopuścić do rozpadu rodziny oraz jakie powinno być miejsce Boga w naszym domu (Dz 24).

Młodzież proponuje, aby na katechezie stosowano: „metody aktywne i angażujące” (46%); „filmy, slajdy, obrazy, mapy” (27%); „zajęcia w terenie, wycieczki, pielgrzymki” (25%); „dyskusje” (24%); „dialog” (22%); używano „języka jasnego” (19%); „rozmowy” (13%); „przykładów z życia” (12%); „modlitwy” (12%); „nie samego wykładu” (10%) oraz „rozważano Pismo św.” (9%) i inne. Mówiono, że: metody mają angażować młodzież do udziału w katechezie (SDz 25); katechezę należy urozmaicać poprzez oglądanie wartościowych filmów (SDz 38); najbardziej korzystna mogłaby być dyskusja na dany temat (SDz 36); katecheza powinna rozciągać się na czas pozalekcyjny czyli wspólne wycieczki (SDz 8); modlitwa spontaniczna, własnymi słowami (SCh 54); treść powinna być przekazywana w zrozumiałym języku (SCh 72).

Licealiści wypowiadając się na temat metod, kolejno domagali się: „dyskusji” (64%); „rozmowy” (20%); „katechezy w plenerze”

(15%); „filmów, programów TV” (14%); „różnorodnych ciekawych” (13%); „możliwości wypowiedzenia własnego zdania” (12%) „śpiewy z gitarą” (11%) i inne. Mówili oni, że katecheza polegać na wzajemnej dyskusji katechety z młodzieżą (Dz 247); powinna to być swobodna rozmowa – tylko w taki sposób można dotrzeć do wnętrza młodego człowieka (Ch 313); katecheza na świeżym powietrzu, by poznać, jak wiele stworzył dla nas Bóg i nauczyć się to doceniać (Dz 50); Metody zależą od prowadzącego i od odbiorcy. Dobrze by było, aby każda lekcja wyglądała inaczej, to znaczy, aby zaskakiwała nas (Dz 258). Chcąc sprostać takim wymaganiom potrzebny jest odpowiedni katecheta.

g) Obraz katechety w opinii młodzieży

Licealiści wypisali 153 a studenci około 100 cech dobrego katechety. Obraz katechety naszkicowany przez studentów wydaje się być nieco inny niż licealistów. Lista cech dobrego katechety, wypisana przez studentów, rozpoczyna się bardzo poważnie: idealny katecheta ma być najpierw „Świadkiem i dawać dobry przykład” (31%); ma być „kompetentny i wykształcony” (31%); „otwarty” (29%); „przyjacielski i budzący zaufanie” (24%); powinien mieć „dobry kontakt z uczniami” (21%); ma być „wrozumiały, miłosierny, życzliwy” (20%), „znający uczniów i ich problemy” (19%); „wymagający o silnym charakterze” (18%); „optymista z poczuciem humoru” (14%).

Kilka autentycznych wypowiedzi studentów, może przybliżyć ten portret katechety: dobry katecheta jest tylko wtedy, gdy jest prawdziwym świadkiem Chrystusa (SDz 24); jest kompetentny (SDz 128); powinien być otwarty na propozycje i potrzeby młodzieży (SDz 8); katecheta powinien budzić zaufanie w swoich uczniach (SDz 27); łatwo nawiązujący kontakt z młodzieżą, tak by panowały relacje partnerskie (SCh 73); katecheta powinien być zawsze uśmiechnięty, radosny, pełen miłości (SDz 113).

Licealiści podali cechy dobrego katechety w następującej kolejności: katecheta powinien mieć „dobry kontakt z młodzieżą”

(38%); „rozumie młodzież i jej problemy” (29%); powinien być „otwarty na poglądy młodzieży” (29%); „potrafi zainteresować tematem” (24%); „wyrozumiały i cierpliwy” (23%); „z poczuciem humoru” (21%); powinna to być raczej „osoba młoda” (16%).

Potwierdzeniem tego niech będzie kilka wybranych autentycznych wypowiedzi licealistów: katecheta musi umieć nawiązać szeroki i trwały kontakt z młodzieżą (Dz 82); osoba rozumiejąca problemy dzisiejszej młodzieży, która jest dobrym psychologiem i pedagogiem, która potrafi w łatwy sposób nawiązać kontakt ze słuchaczami (Dz 73); katecheta młodzieży powinien być otwarty na poglądy innych ludzi, a nie tylko na twarde dogmaty religijne (Dz 17); katecheta powinien zainteresować młodzież tym, co ma do przekazania, przedstawić to w ciekawy sposób, aby nie zanudzać sztywnymi regułami i zasadami (Dz 212); dobrze, aby katecheta posiadał poczucie humoru. Pomoże to w kontakcie z klasą. Wszystko powinno być jednak wyważone i umiarkowane (Dz 219); Osoba prowadząca katechezę nie może być starszą, gdyż nie rozumie ludzi młodych (jej wciąż przeszkadza hałas, śmiech), powinna to być osoba młoda, która będzie twarda, nie pozwoli sobie „wejść na głowę” i będzie zarazem wyrozumiała (Dz 209).

Ten bardzo skrócony zarys charakterystyki młodzieży i jej katechezy nie może być uogólniany. Na początku zaznaczono, że różne są oblicza młodości. Każdy katecheta we własnym środowisku szkolnym, parafialnym i społecznym powinien uczyć się umiejętności poznawania własnych katechizowanych. Do tego potrzeba zdolności obserwacji, znajomości psychologii, umiejętności korzystania z doświadczeń własnych i innych, i dopiero na tej bazie dostosowywania swoich oddziaływań, tworzących proces owocnej katechizacji.

h) Rozwój emocjonalny w okresie ponadgimnazjalnym

Rozwój emocjonalny jest bardzo widoczny. W gimnazjum łatwiej daje się zauważyć przejawy silnych i często nie zrównoważonych emocji teraz powoli, przynajmniej u części młodzieży pró-

bują być one stabilizowane. Jednak widać jeszcze dużą zmienność nastroju np. od pozytywnych do nagle negatywnych¹⁰⁷. To bywa przyczyną konfliktów z nauczycielami, profesorami i z otoczeniem. Źródłem dynamiki uczuć są także czynniki fizjologiczne związane z odniesieniem się do własnej wyraźnie już zaznaczonej dojrzałości (seksualnej), biologicznej. Procesy neurohormonalne przekształcające organizm przyczyniają się do zwiększonej pobudliwości oraz do labilności emocji. Nadal zdarza się ambiwalencja uczuć, czyli niemal równoczesne przeżywanie uczuć przeciwstawnych, takich jak np. miłość i nienawiść. Intensywność uczuć bywa duża, najsilniejsza i czasami najgroźniejsza grupa kibiców na stadionach np. piłkarskich to już typowa młodzież. Przejawy tych emocji i uczuć nie zawsze są szczerze, bywa też bufonada ale już nie ta gimnazjalna lecz częściej nieco przemyślana, flirtowa, przywódcza lub współbrzmiąca z nastrojami grupy do której się należy i którą się uważa za dość ważną w tym okresie życia. Niesprzyjające środowisko rodzinne¹⁰⁸, szkolne, złe metody wychowawcze mogą kreować osoby brutalne, lub zimne uczuciowo, egoistyczne a nawet patologiczne.

i) Rozwój woli w okresie ponadgimnazjalnym

Rozwój woli, bardzo znaczący dla młodego osiagającego pełnoletniość człowieka, następuje nadal ulegając widocznemu usamodzielnieniu, w wyborach, w decyzjach poważnego traktowania nauki czy nawet pierwszej pracy. Ekspozuje się niekiedy własne „ja”, chce się być dorosłym i zdobyć pewną pozycję w grupie. Nowe siły życiowe, zdobyta wiedza w czasie nauki szkolnej, stają się źródłem aktywności, coraz bardziej świadomej i celowej. Może ona być pozytywna ale i negatywna („młodzież nieprzystosowana”). Rozwój woli może powodować konflikty w rodzinie, w któ-

¹⁰⁷ Por. R. ŁAPIŃSKA, M. ŻEBROWSKA. *Wiek dorastania* s. 716-719.

¹⁰⁸ Por. M. RYŚ. *Konflikty w rodzinie niszczą czy budują?* Warszawa 1994 s. 15-16.

rej nie rozumie się potrzeby samodzielności i wprawiania się w świadomą odpowiedzialność. Gdzie brak możliwości dialogu, demokratycznych decyzji tam mogą wystąpić jawne konflikty. „Świadoma i celowa działalność w konsekwencji prowadzi do zwiększonego poczucia wolności woli, w skrajnej formie przejawiająca się przekorą czy nawet buntem”¹⁰⁹.

U wierzącej dorastającej młodzieży, sakrament pokuty ma szansę wzmocnienia woli i coraz większego dynamizmu w kierunku wielostronnego samowychowania.

Rozwój woli ujawnia się w trosce o kształtowanie prawidłowego sumienia. W tym okresie młodzież może wykorzystać szansę, aby otwierać się coraz bardziej na wyższe wartości (miłość, wolność). Wola ujawnia swoją siłę w próbach tworzenia własnych planów życia. Dużą rolę odgrywają tu odpowiednio dobrane wzory osobowe¹¹⁰. Innym przejawem aktywności wzrastającej siły woli u młodzieży jest potrzeba czynu. Czasami może ona mieć charakter „wyczynu” i nie mieścić się w ramach powszechnie akceptowanych form zachowania. Młodzi odczuwają niekiedy potrzebę dokonywania niezwykłych czynów o dużym ładunku emocjonalnym. Słusznie R. Łapińska i M. Żebrowska zwracają uwagę, że „zbyt częste lekceważenie drobnych, codziennych obowiązków, a ogromny zapał do wszystkiego, co może być „przygodą”, prowadzi do kolizji z wymaganiami dorosłych. Ujęcie energii młodocianych w łożysko działalności użytecznej społecznie i służącej rozwojowi ich osobowości jest ważnym zadaniem wychowawczym tego okresu”¹¹¹. Dlatego wychowawcy powinni motywować i wspierać dorastających w coraz bardziej samodzielnym

¹⁰⁹ A. OFFMAŃSKI. *Katecheza młodzieżowa na poziomie szkół ponadgimnazjalnych* s. 174.

¹¹⁰ Por. S. KULPACZYŃSKI. *Wartość wzorów osobowych w wychowaniu młodzieży*. „Pedagogika Katolicka” 1:2008 nr 2 s. 71-86.

¹¹¹ R. ŁAPIŃSKA, M. ŻEBROWSKA. *Wiek dorastania* s. 417.

kierowaniu własnym życiem i w rozumnym planowaniu ich własnej aktywności.

j) Rozwój społeczny w okresie ponadgimnazjalnym

Rozwój społeczny jest determinowany takimi czynnikami, jak: osiągniętym poziomem intelektualnym, środowiskiem w którym żyje młody człowiek a także oddziaływaniem wychowawczym rodziców, nauczycieli i innych osób znaczących¹¹².

Dorastająca młodzież spędza coraz więcej czasu z rówieśnikami, a coraz mniej z rodzicami. Często rodziców ocenia bardzo krytycznie, bo lepiej zauważa ich wady. Izoluje się także na skutek wstydlivosti na tle dokonujących się fizjologicznych przeobrażeń, „które często przez młodzież przyjmowane są z dużym zażenowaniem”¹¹³. Z różnych badań wynika, zdaniem młodzieży, że przyczyną konfliktów międzypokoleniowych są:

– cechy osobowości dorosłych (inna hierarchia wartości, inne upodobania, zasady moralne);

– zbytne ograniczanie swobody lub nadmierny liberalizm w wychowaniu;

– duże zróżnicowanie w rozumieniu przez rodzinę, szkołę i Kościół, podstawowych wartości takich jak: sens życia, miłość, wolność¹¹⁴.

Najczęściej uspołecznienie dojrzewającej młodzieży ponadgimnazjalnej dokonuje się w różnych grupach rówieśniczych. Taką podstawową grupą odniesienia jest jeszcze klasa szkolna. Trzy lata nauki ponadgimnazjalnej dają pewne szanse na wzajemne poznanie się, rozwój pewnych zainteresowań, powstawanie grup

¹¹² Por. I. OBUCHOWSKA. *Adolescencja* s. 175.

¹¹³ R. ŁAPIŃSKA, M. ŻEBROWSKA. *Wiek dorastania* s. 420.

¹¹⁴ Por. A. SIEMIANOWSKI. *Szkice z etyki wartości*. Gniezno 1995 s. 40 oraz R. ŁAPIŃSKA, M. ŻEBROWSKA. *Wiek dorastania* s. 420.

koleżeńskich a także rozwoju przyjaźni i miłości¹¹⁵. Psycholodzy wyróżniają paczki, grupy i związki przyjaźni¹¹⁶.

Paczki lub kliki są to małe blisko ze sobą żyte grupy, złożone najpierw z osób tej samej płci a potem heteroseksualne. Członkowie takiej paczki są zazwyczaj w tym samym wieku, mają zbliżone zainteresowania i pochodzą z podobnego środowiska społecznego. Grupy natomiast są zwykle liczniejsze, członkowie ich mają podobne zainteresowania, np. sportowe.

Związki przyjaźni obejmują zazwyczaj dwie lub parę osób, które kontaktują się bardzo intensywnie i opierają swoje relacje na lojalności i zaufaniu¹¹⁷.

D. C. Dunphy wyróżnił 4 fazy w procesie kształtowania się grup rówieśniczych:

1) „faza poprzedzająca tworzenie się grupy właściwej; powstają wówczas odizolowane od siebie, jednopłciowe paczki, które często cechuje tajemnicza obrzędowość,

2) początek paczek heteroseksualnych; kontakty z innymi paczkami podejmowane są sporadycznie i tylko zespołowo, nastawienie do innych paczek jest antagonistyczne,

3) członkowie paczki o wysokim statusie nawiązują indywidualne kontakty z członkami innych paczek, można przynależać do więcej niż jednej paczki; w ten sposób tworzy się „ponad paczkami” luźniejsza grupa rówieśnicza,

4) potrzeba przynależenia do grupy słabnie, wyodrębniają się w niej pary przyjaciół¹¹⁸. Zaprzyjaźnione dziewczęta rozmawiają częściej o sprawach osobistych po to, aby nawiązać i podtrzymać bliski kontakt, natomiast chłopcy przez rozmowę pragną wyrazić swoje opinie i kompetencje. Dziewczęta częściej wspólnie

¹¹⁵ Por. E. B. HURLOCK. *Rozwój młodzieży* s. 178-189 i 400-448.

¹¹⁶ Por. I. OBUCHOWSKA s. 176.

¹¹⁷ Tamże s. 176. Cytat za W. SCHURIAN. *Psychologie des Jugendalters*. Opladen 1989.

¹¹⁸ Tamże s. 176.

rozmawiają a chłopcy działają. Przyjaźń pomiędzy dziewczętami daje im więcej satysfakcji niż podobna między chłopcami. W grupach lub związkach przyjacielskich pojawiają się próby także zewnętrznego upodobnienia się, co widać w sposobie ubierania się, noszenia odpowiedniej fryzury oraz mówienia żargonem młodzieżowym. Tworzenie przez młodzież własnych symboli, obowiązujących norm i wzorców zachowania, składa się na całokształt kultury a także subkultury młodzieżowej. Młodzież przez specyficzny styl bycia wzmacnia swoją tożsamość i ukazuje odrębność.

R. Oerter i L. Montada podają zaprezentowane przez D. Hamascheka, następujące funkcje grupy rówieśniczej:

1) zastępowanie rodziny, bo grupa może dać poczucie bezpieczeństwa i ma określony status;

2) stabilizacja osobowości członków przynależących do grupy;

3) wzbudzanie poczucia własnej wartości przez przyjęcie do grupy rówieśniczej;

4) określanie standardów zachowania a te nowe formy zachowania przygotowują młodzież do życia w szerszym społeczeństwie;

5) zapewnianie bezpieczeństwa, zwłaszcza w liczniejszej grupie młodzież chroni się przed presją dorosłych;

6) rozwijanie społecznych kompetencji np. przez ćwiczenie zbiorowych form aktywności;

7) ułatwia przyjmowanie wzorów i ich naśladowanie¹¹⁹. Nie należy zapominać o tym, iż grupa rówieśnicza nie może zastąpić dobrze funkcjonującej rodziny, gdyż jej wpływ nie jest aż tak silny, jak to ma miejsce pomiędzy osobami złączonymi więzami krwi i rodzicielskiej miłości. Psycholodzy (zwłaszcza o podejściu funkcjonalistycznym) mówią, że grupy rówieśnicze pomagają rozwiązywać problemy przechodzenia od dzieciństwa do dorosłości. M. Kozakiewicz pisze, że „grupy rówieśnicze stają się czymś w rodzaju mechanizmu wyrównawczego między tym czego mło-

¹¹⁹ Por. R. OERTER, L. MONTADA. *Entwicklungspsychologie*. München-Wien-Baltimore 1982.

dego człowieka nauczyła rodzina, a tym co jest mu naprawdę potrzebne do samodzielnego życia”¹²⁰.

Tak więc rozwój uspołecznienia w okresie młodości dokonuje się zwłaszcza poza domem. Potrzeba przyjaźni kieruje młodzież ku różnym grupom, w których zwykle czują się dobrze. Różne grupy i organizacje pozwalają realizować próbki własnego stylu życia, ujawniać swoje zainteresowania, poglądy i dyskutować nad nimi. Tutaj się okazuje kto może być dobrym organizatorem a kto współpracownikiem, kto egoistą a kto solidarnym z innymi. Jak już powiedziano wszelkie grupy mają swoje dobre i złe strony. Jeżeli mają dobre cele np. charytatywne, modlitewne, to są pozytywne, jeżeli złe (złodzieje), to pełnią rolę destruktywną. Są przeciwieństwo grupy zwane bandami czy gangami z wyraźnym nastawieniem antyspołecznym. Na czele gangu stoi zwykle przywódca o silnym autorytecie a członków obowiązuje uległość i posłuszeństwo. Gdy w rodzinie jest zła atmosfera, awantury, brak elementów prawidłowego wychowania, to łatwiej może się wyzwolić patologia społeczna. Sprawca takiej patologii posiada zwykle osobowościowe tło motywacyjne, trafia na sprzyjające warunki, jakiś motyw bezpośredni i popełnia czyn przestępczy¹²¹.

k) Rozwój moralny młodzieży ponadgimnazjalnej

Rozwój moralny wykazuje coraz wyraźniejsze przechodzenie od ulegania autorytetom do heteronomii i osobowej autonomii¹²². Dokonuje się to na trzech płaszczyznach: interioryzacji, absolutyzacji i socjalizacji.

Interioryzacja oznacza, proces przez który młody człowiek przyjmuje świadomie i dobrowolnie pewne wartości moralne, religijne.

¹²⁰ M. KOZAKIEWICZ. *Młodość – teorie młodości*. W: EP s. 257.

¹²¹ Por. J. K. GIEROWSKI. *Psychologiczne wyznaczniki przestępczości*. W: *Psychologia. Podręcznik akademicki*. T. 3. Red. J. Strelau. Gdańsk 2005 s. 710-729.

¹²² Por. M. MURAWSKI. *Rozwój religijny*. W: *Teoretyczne założenia katechezy młodzieżowej*. Red. Tenże Warszawa 1989 s. 70-94.

Uznaje je za ważne dla siebie, bo dają odpowiedź na jego poszukiwania. Może w tym pomóc katecheza, podczas której dorastający dowiadyuje się, że Bóg jest miłością, Chrystus – Zbawicielem i przyjacielem. Do interioryzacji dochodzi, gdy następuje przyjęcie i dobrowolne akceptowanie wartości, norm i zasad religijnych a motywację religijną rozciąga się na zakres swoich działań życiowych.

Absolutyzacja natomiast to uporządkowanie tych uwewnętrznionych wartości według pewnej hierarchii. Na przykład: Bóg, Chrystus, Dekalog stają się fundamentem wokół którego porządkuje się wszelkie inne wartości.

Socjalizacja to proces, który pozwala zrozumieć, że należy się do grupy społecznej, do Ludu Bożego, ma się w nim swoje miejsce i odpowiedzialność¹²³.

Według omawianych wcześniej koncepcji J. Piageta a zwłaszcza L. Kohlberga, około połowa młodzieży w wieku 16-20 lat osiąga trzeci poziom rozwoju moralnego – postkonwencjonalny, charakteryzujący się autonomicznym ujmowaniem zasad moralnych, czyli niezależnym od autorytetu osób lub grup. Tutaj (licząc od okresu przedkonwencjonalnego i konwencjonalnego) wyróżniono stadium piąte, polegające na ujmowaniu zasad moralnych w terminach umowy społecznej, reguł przyjętych przez dane społeczeństwo oraz szóste, ostatnie, które charakteryzuje się samodzielnym poszukiwaniem reguł zgodnych z logicznym rozumieniem, przy uznaniu powszechnych zasad. Natomiast człowiek postępuje moralnie, aby uniknąć negatywnej oceny samego siebie. To stadium najwyższe – uniwersalnych zasad, nie zawsze jest osiągnięte, bo aby dojść do niego trzeba przejść wszystkie niższe stadia, posiadać pewien poziom inteligencji, zdolność do myślenia formalnego, oraz odpowiednie doświadczenie społeczne¹²⁴.

¹²³ Tamże s. 75-81.

¹²⁴ Por. A. MIRSKI. *Rozwój moralny*. W: EP s. 748-751 oraz H. KRZYSTECZKO. *Rozwój moralny*. W: *Studia z psychologii rozwoju*. Red. J. Makselon. Kraków 2002 s. 91-114.

Przeżycia etyczne interesują młodzież nie tylko teoretycznie ale i praktycznie. Jedni w swoim życiu codziennym ukazują postawy nihilizmu czy cynizmu a inni idealizmu. Ten idealizm młodzieńczy, już wspomniany w okresie gimnazjalnym, bywa rozumiany jako potrzeba czynienia dobra¹²⁵. Krytykując autorytety i zasady uznawane przez pokolenie starszych i widząc rozbieżność między ideałami a życiem dorosłych, młodzież jest już na takim poziomie, że wykrywa te sprzeczności, mimo, że one bywają zakamuflowane. Przykładowo łamanie podstawowych zasad dotyczących np. modelu rodziny, publiczne niemal gloryfikowanie, w prasie, w telewizji i legalizowanie związków homoseksualnych, wprowadza zamęt moralny. Jednak młodzi niekiedy mają własne ideały a że realizacja ich jest trudna, na skutek słabości woli i przeszkód środowiskowych oraz słabości charakteru, to jedni rezygnują wtedy z takiego modelu, inni próbują intensywniej pracować nad sobą. Jak już wspomniano, można przejść w tym wypadku przez trzy fazy idealizmu (antycypacyjny, kompensacyjny i normatywny zwany też przez S. Schumana praktycznym)¹²⁶.

1) Rozwój zainteresowań młodzieży

Zainteresowania młodzieży należy obserwować na bieżąco, bo zależą one od konkretnego środowiska, rodzinnego, szkolnego, koleżeńskiego. Bogatsi maturzyści mają nawet samochody i ścigają się nie tylko poza miastem. Część młodzieży miejskiej i wiejskiej korzysta z dyskotek nie tylko szkolnych ale organizowanych w odpowiednich lokalach. Jedni widzą w tym okazję do zabawy, do spotkania sympatyzującego partnera, inni ulegają pokusie nadużywania alkoholu a nawet próbowania narkotyków. W miastach coraz częstsze są młodzieżowe grupy piwośzy, spędzające wiele czasu pod parasolami, przy butelkach piwa i innych napoi. Młodzież

¹²⁵ Por. K. OBUCHOWSKI. *Galaktyka potrzeb*. Poznań 2000.

¹²⁶ Por. S. SCHUMAN. *Dzieła wybrane*. Warszawa 1985 oraz A. GURYCKA. *Światopogląd młodzieży*. Warszawa 1991.

z patologicznych środowisk potrafi łączyć się w gangi złodziei samochodów, pseudokibiców lub niszczycieli miejskich przystanków autobusowych. Są jednak i tacy, którzy rozwijają swoje zainteresowania w grupach religijnych lub włączają się w różne posługi wolontariatu na rzecz starszych, ubogich, zaniedbanej materialnie i moralnie młodzieży oraz misji¹²⁷.

1) Rozwój płciowy młodzieży

Rozwój płciowy i potrzeby seksualne kształtują się na bazie kończącego się dojrzewania fizjologicznego, intelektualnego oraz uczuciowego. Sprawa płci dla wielu młodszych w tym okresie jest ważna. Pożyteczną podstawą w rozwoju zadań związanych z własną płciowością jest krystalizowanie się własnej tożsamości. I. Obuchowska wyróżnia poszukiwanie własnej tożsamości „w ciągłości istnienia (np. przez sprawdzanie niezawodności miłości rodziców), w próbach zmieniania siebie (eksperymentowanie samym sobą), w sprawdzaniu siebie (podejmowanie i realizowanie postanowień)”¹²⁸. Natomiast K. Obuchowski wyróżnia w poszukiwaniu własnej tożsamości związanej z sensem życia następujące fazy:

- identyfikacji z wzorami zewnętrznymi;
- fazę kosmiczną oderwaną od rzeczywistości i chaotyczną w poszukiwaniu sensu życia;
- fazę dojrzałego sensu życia przypadającą na okres późnej adolescencji i dalsze lata życia, gdy człowiek potrafi określić siebie i sens swego istnienia¹²⁹.

Badania wskazują, że w ustalaniu własnej tożsamości, ważną rolę odgrywa płeć. Częściej trudności pod tym względem przeżywają dziewczęta niż chłopcy, którzy zazwyczaj w pełni akceptują

¹²⁷ Por. W. PRZYGODA. *Posługa charytatywna Kościoła w Polsce*. Lublin 2004 s. 317-327. Autor wylicza tam różne charytatywne stowarzyszenia chrześcijańskie w Polsce, które mogą być dla młodzieży miejscem cennej działalności.

¹²⁸ I. OBUCHOWSKA. *Adolescencja* s. 184.

¹²⁹ Tamże s. 184.

własną płć. U niektórych dziewcząt może się przejawiać przejściowy kompleks Diany, który polega na tym, że dorastająca dziewczyna nie chce być kobietą i swoim strojem oraz zachowaniem naśladowuje chłopców. Warto dodać, iż to „ruch feministyczny przyczynił się do ujawnienia faktu, że kobiety traktowane są jako posiadające niższy społeczny status niż mężczyźni, i że warunek ten jest uniwersalny dla wszystkich społeczeństw”¹³⁰.

Uczniowie szkół ponadgimnazjalnych krystalizują i ukierunkowują dążenia ku osobie płci przeciwnej i pojawia się coraz pełniejsze uświadomienie sobie tych pragnień, które silniejsze są u chłopców niż u dziewcząt. Teraz niemal regułą w niektórych środowiskach szkolnych jest posiadanie sympatii, chodzenie parami a niekiedy dość wyraźne próby ustawienia się do przyszłości w rodzinie. Tutaj można rozpoznać różnego rodzaju związki koleżeństwa, sympatii, przyjaźni czy pierwszej miłości. Można zauważyć, częściej u chłopców, typ „fruwających motyli”, „zaliczających dziewczyny cwaniaków”; nieśmiałych lub niezdecydowanych, ale też wiernych przyjaciół o subtelnych i odpowiedzialnie przemyślanych relacjach dziewczyna – chłopak. Jednak tutaj jest też miejsce na odkrycie powołania do życia w kapłaństwie lub w zgromadzeniu zakonnym.

W normalnych warunkach rozwojowych, przy próbach kontaktowania się z osobą płci drugiej, występuje pewne zażenowanie, kiedy eros wyprzedza seks, kiedy młody człowiek nie został przedwcześnie rozbudzony seksualnie. Max Scheler zauważył, że zanik uczucia wstydu, charakterystyczny dla naszych czasów, jest znakiem degeneracji rasy. H. Łuczak pisząc o dorastaniu do miłości dodaje, że „współczesna cywilizacja kultury masowej, [...] wychowująca człowieka stadnego, bez własnego „ja”, nastawiona konsumpcyjnie prowadzi nieuchronnie do atrofii zmysłu wstydlivosti, czego wyrazem jest sposób ubierania się dziewcząt i chłopców, nudyzm panujący powszechnie w sezonie letnim, w miejscowości-

¹³⁰ W. WOSIŃSKA. *Płć a zachowania społeczne*. W: EP s. 408-414.

ciach turystycznych, widowiska. Zapomina się o tym, że wstyd jest jednym ze symptomów życia osobowego i zabezpiecza transcendentną godność osoby ludzkiej”¹³¹.

Miłość jest uczuciem do drugiej płci o wielkim dynamizmie, o zabarwieniu również erotycznym, zawiera w sobie tęsknotę za ukochaną osobą, chęć ciągłego przebywania z nią, chęć dostosowania się do jej upodobań. Psychologowie (np. wspomniana wyżej E. Hurlock) wyróżniają miłość tzw. „cielejącą” skierowaną do osoby starszej o odmiennej płci; „szczenięcą” do partnera lub partnerki w równym albo zbyt młodym wieku („dziecinada”) wcześniej przed osiągnięciem dojrzałości oraz miłość „romantyczna”, w której przeważają pierwiastki duchowe, moralne nad zmysłami. I. Obuchowska pisze „Jednak pierwsza romantyczna miłość rzadko przekształca się w trwały związek, równie rzadko dochodzi wtedy do nawiązania stosunków seksualnych. Tęsknota za ciałem ukochanej osoby jest zaspokajana we wzajemnych pieszczotach[...]”¹³². Wreszcie istnieje miłość dojrzała, wypracowana, prawdziwa, w której też istnieją pierwiastki zmysłowe ale są podporządkowane duchowemu, moralnemu. Taka miłość prawdziwa, duchowa, jest podstawową siłą konstruktywną przy zawieraniu małżeństwa i przygotowaniu do wypełniania jego obowiązków. Jeżeli za wcześnie się rozwinię może stać się przeszkodą w zakończeniu szkoły, studiów, zdobyciu zawodu, bo zbyt absorbuje siły. Już wcześniej powiedziano, że dojrzewanie seksualne może rodzić trudności i konflikty. Jedni martwią się czy mają odpowiednie walory, aby się podobać, inni trudnością z wyborem partnera czy też potrzebą opanowania swobody seksualnej, jeśli są wierzącymi i mają dobrze uformowane sumienie.

Można wyróżnić nastawienie do seksu: hedonistyczne, wulgarne i powściągliwe. To ostatnie może wynikać z czekania na wiel-

¹³¹ H. ŁUCZAK. *Dorastanie do miłości*. Łódź 1983 s. 64.

¹³² I. OBUCHOWSKA. *Adolescencja* s. 188. Autorka pisze o tzw. neckingu (pieszczoty obejmujące górną część ciała) i pettingu (obejmuje także narządy płciowe).

kie uczucie, na większą własną dojrzałość a także na zawarcie związku małżeńskiego. Nasilona erotyka (filmy, Internet, czasopisma...), przyczyniają się do liberalizacji postaw w stosunku do seksu¹³³. Cała ta dziedzina życia wymaga odpowiedniego podejścia wychowawczego, aby pomóc ukierunkować gromadzące się nowe siły natury, przygotować do dojrzałości i ewentualnego założenia rodziny. W środowiskach patologicznych (alkoholizm, brak zasad moralnych, nierozumnie traktowana bieda), istnieje niebezpieczeństwo wejścia dziewcząt na drogę prostytucji, chłopców w alkoholizm i inne dewiacje.

Stosunki rodzinne i atmosfera domowa są nadal ważnymi uwarunkowaniami rozwoju relacji młodocianych dziewcząt i chłopców. Mimo, że młodzież bardzo pragnie być samodzielną, to nie mniej silnie poszukuje przyjaźni. Jeżeli tą potrzebę zaspokoi ojciec czy matka, jako wyrozumiali, mądrzy wychowawcy, to wtedy nie ucieka się z domu lecz staje się on miejscem sprzyjającym rozwojowi dobrego człowieka. Przyjaźń staje się pomostem łączącym młodych z dorosłymi. Dzieje się dobrze, gdy córka o swych intymnych problemach rozmawia z matką a syn z ojcem. Gdy to jest niemożliwe poszukuje się przyjaciół poza domem, wśród rówieśników, którzy często nie prezentują wartości wychowawczych i bywają złymi doradcami. Owszem zdarzają się i poza domem dobrzy przyjaciele, którzy wiernie, dyskretnie i życzliwie wspomagają się wzajemnie w trudach rozwoju.

m) Rozwój religijności młodzieży

Zdaniem Cz. Walesy obejmuje on następujące dziedziny: „świadomość religijną, uczucia religijne, decyzje religijne, więź ze wspólnota osób wierzących, praktyki religijne, moralność religijną, doświadczenia religijne i formy wyznania wiary”¹³⁴.

¹³³ Por. I. OBUCHOWSKA. *Drogi dorastania*. Warszawa 1996.

¹³⁴ Cz. WALESY. *Kształtowanie się religijności u młodzieży*. W: *Katechizować dzisiaj. Problemy i wyzwania*. Red. J. Stala. Kielce 2004 s. 155 [155-176].

Świadomość religijna młodzieży obejmuje wiedzę, przekonania, a także religijną interpretację świata i wydarzeń. Młodzież nabywa sens religijny przez uczestniczenie we wspólnocie osób wierzących.

Uczucia religijne młodzieży realizują się w doznaniach, zaangażowaniu, przeżywaniu radości, miłości ale też żalu i trwogi oraz innych fascynacji, które przenikają prawie wszystkie zachowania dotyczące relacji człowieka do Boga.

Decyzje religijne w okresie dojrzewającej młodości są niejednokrotnie trudne i wymagają dużego zaparcia.

Więź młodzieży ze wspólnotą osób wierzących dokonuje się głównie w rodzinie oraz w parafii.

Praktyki religijne oraz ich motywacja, stanowią ważny wskaźnik poziomu życia religijnego młodzieży.

Moralność religijną kształtuje osobista więź młodzieży z Bogiem. Ta więź staje się źródłem słuszności i dobra moralnego, gdyż dostarcza kryteriów rozstrzygnięcia problemów dotyczących zachowań moralnych.

Doświadczenia religijne stanowią osobisty świat doznań młodzieży, wyrastają z ich wiary i warunkują przemiany życiowe.

Globalną treść religijności wyrażają różne formy wyznania wiary i świadectwa życia człowieka wierzącego, z gotowością do modlitwy i ofiary. Ważny jest również język religijny (symbole, metafory), religijne przeżywanie piękna i inne elementy¹³⁵.

W omawianym okresie (od ok. 18 do 24 lat), mamy do czynienia z czasem kształtowania się autentycznej religijności. Powinna ukształtować się religijność oparta na prawdzie, oryginalności, szczerości, zgodności z wewnętrznymi zasadami danej osoby. „Autentycznymi stają się wiedza czy przekonania, uczucia, decyzje, uczestniczenie, praktyki, reguły moralne, doświadczenia, modlitwy itp. zachowania – gdy coraz bardziej pochodzą od samych osób i nie są formą dostosowania się do środowiska czy odbiciem panujących w nim wzorów postępowania. Autentyczność

¹³⁵ Tamże s. 155-159.

młodzieży przejawia się w jej decyzjach życiowo dorosłych, w bezkompromisowym poszukiwaniu szczerych odpowiedzi na pytania, które jawią się w formie ostrej i natarczywej¹³⁶. Taka autentyczność jest czymś trudnym i osiąga się ją jedynie poprzez żywą religijność. Ten autentyzm religijny jest ciągle aktualizowany stosownie do zmieniających się realiów życiowych. Kształtuje się również tak zwana jednocząca filozofia życia, która scala osobowość i pozwala jednostce radzić sobie z problemami osobistymi i zewnętrznymi. W następnych okresach rozwoju, kiedy religijność będzie coraz bardziej dojrzewać, stanie się „centralnym dynamizmem w strukturze osobowości”¹³⁷.

Uzyskiwanie autentycznej religijności ułatwia młodzieży odnalezienie swojej roli w świecie i staje się dla niej źródłem do rozumienia sensu życia. Dziewczeta wyprzedzają (ok. 2 lata) w tym rozwoju chłopców oraz wykazują pewne różnice. W dziedzinie świadomości religijnej osoby płci żeńskiej bardziej akcentują elementy emocjonalne, społeczne a chłopcy informacyjne analizy myślowe. Dorastające kobiety ujmują Boga bardziej egzystencjalnie, w sposób życiowo pogłębiony, a mężczyźni chcą Go najpierw poznać i zrozumieć czyli akcentują racjonalność. Uczucia religijne dziewcząt są intensywniejsze i bardziej różnorodne. Decyzje religijne dorastających dziewcząt są konkretne, życiowe i ogólniejsze a chłopcy rozpatrują alternatywy działań i poszukują potrzebnych informacji. We wspólnotach religijnych płęć żeńska akceptuje bardziej relacje osobowe „twarzą w twarz” z troską i odpowiedzialnością a rodzaj męski bardziej akcentuje osobiste plany i aktywność. W praktykach religijnych (chodzenie do kościoła, pielgrzymki, przynależność do kościelnych organizacji itd.) dominują dziewczęta. Źródłem moralności religijnej u dorastających kobiet jest w większym stopniu niż u mężczyzn – więź z Bogiem i ze wspólnotą osób

¹³⁶ Tamże s. 162.

¹³⁷ Z. CHLEWIŃSKI. *Religijność dojrzała (Szkic psychologiczny)*. W: *Wybrane zagadnienia z psychologii pastoralnej*. Red. Tenże. Lublin 1989 s. 27.

wierzących. Doświadczenia religijne rodzaju żeńskiego są bardziej spontaniczne i uczuciowe niż u męskiego. Natomiast w modlitwie więcej głębi zdają się okazywać mężczyźni. Jednak „różnice płci nie dotyczą samej natury i celu życia religijnego”¹³⁸.

Paweł Mąkosa prezentując wybrane parametry religijności aktualne dla polskiej młodzieży podaje, że (według CBOS 2003 r.) za głęboko wierzących uważa się 6%, za wierzących 72%, niezdecydowanych 14% i niewierzących 7%¹³⁹.

Na Mszę św. w każdą niedzielę uczęszcza 48%, z tym, że w zależności od diecezji poziom ten mieści się pomiędzy 21% do 65%¹⁴⁰.

n) Rozwój osobowości u młodzieży ponadgimnazjalnej

Całokształt tego rozwoju zdąża do coraz większej samodzielności. Osobowość przykładowo dla G. Allporta jest „dynamiczną organizacją tych psychofizycznych systemów jednostki, które determinują jej specyficzny sposób przystosowania do otoczenia”¹⁴¹. Ta osobowość, aby dochodzić do dojrzałości, musi objąć wiele dziedzin życia ludzkiego, takich jak odpowiedni poziom myślenia i decyzji, zrównoważenie emocjonalne, autonomia motywacji, realistyczny stosunek do życia oraz wypracowanie wspomnianej wyżej jednoczącej filozofii życia. Słusznie napisała Z. Płużek: „Człowiek zaczyna świadomie kierować swoim rozwojem wtedy, gdy staje się dorosły”¹⁴².

Młodzież kończąca szkoły i myśląca o studiach lub pracy, rozwija obraz siebie. Pomagają im w tym rodzice, nauczyciele,

¹³⁸ Cz. WALESKA. *Kształtowanie się religijności u młodzieży* s. 168.

¹³⁹ Por. P. MAKOSA. *Wybrane parametry religijności polskiej młodzieży na początku XXI wieku*. „Roczniki Teologiczne” 55:2008 z. 6 s. 212.

¹⁴⁰ Tamże s. 215.

¹⁴¹ Cytat za S. SIEK. *Formowanie osobowości*. Warszawa 1986 s. 7 zaczerpnięte z G. Allport. *Personality a Psychological Interpretation*. London 1949.

¹⁴² Z. PŁUZEK. *Psychologia pastoralna*. Kraków 1991 s. 5.

katecheci. Powoli krystalizują się ich poglądy na ważne pytania życiowe. Rozwijają się autentyczne i autonomiczne zainteresowania. Młodzi wbudowują w siebie ideały i wzorce moralnego postępowania¹⁴³.

Jak wspomniano wyżej, zainteresowani kierują się coraz częściej do osób płci odmiennej, do całych grup społecznych i dotyczą wartości moralnych, kulturalnych i społecznych. Powoli kształtuje się własna hierarchia wartości, światopogląd, ze szczególnym uwzględnieniem wartości moralnych i religijnych. Rozwój osobowości, który u dziecka bardzo zależy od czynników biogenych i socjogenych, teraz jest pod większym wpływem tych drugich uwarunkowań a więc społecznych i kulturowych. W taki sposób, powoli powinno się kończyć wychowanie, a rozpoczynać trudny ale konieczny proces samowychowania.

o) Trudności wychowawcze młodzieży ponadgimnazjalnej

Trudności wychowawcze nie omijają okresu młodości („Dzieciństwo – sielskie, anielskie: młodość – durna i chmurna” jak mówi Z. Krasiński). Te trudności nie są jednakowe u wszystkich dorastających. Jedni faktycznie przeżywają czas „burzy i naporu”¹⁴⁴, inni dojrzewają bez szczególnych wstrząsów. Inaczej wygląda to w środowiskach inteligenckich, robotniczych, wielkomiejskich, wiejskich, w środowiskach małych prywatnych szkół, w wielkomiejskich gigantycznych zespołach szkół średnich. U dziewcząt wcześniej zaczęło się dojrzewanie płciowe, o czym była już mowa przy charakterystyce gimnazjalistów, one przeżywają to też bardziej uczuciowo a chłopcy intelektualnie. Jednak u jednych i u drugich daje się zauważyć, w tym okresie, hegemonia życia uczuciowego, rozsądek jest jeszcze niedojrzały (kaprysy, zmienność zachowania). Jak wiadomo, źródła trudności znajdują

¹⁴³ Por. S. SIEK. *Formowanie osobowości* s. 115.

¹⁴⁴ E. B. HURLOCK. *Rozwój młodzieży* s. 11.

się w samym młodym rozwijającym się człowieku, jak i w środowisku wychowawczym¹⁴⁵. Ludzie którzy wzrastają w rodzinach funkcjonujących nieprawidłowo, mają zmartwienia: czy potrafią kochać, czy są warci czyjeś miłości, czy są za mało lub zbyt wymagający, czy mają realne oczekiwania, czy potrafią spełniać oczekiwania innych, czy potrafią troszczyć się o kogoś i nie ztracić samego siebie, czy będą chcieć mieć dziecko i czy zapewnią mu odpowiednie warunki itd.¹⁴⁶? Nadal bowiem istotną rolę w wychowaniu ma prawo i powinna odgrywać rodzina. W zdrowej rodzinie zadaniem rodziców jest opieka nad dziećmi i młodzieżą a w niezdrowej odwrotnie, w zdrowej komunikaty są jasne, w niezdrowej podwójne, powodujące zamieszanie, w zdrowej dorastający człowiek jest kochany, w niezdrowej zawstydzany; w zdrowej granice prywatności są szanowane w niezdrowej niszczone; w zdrowej obowiązują rozsądne ograniczenia, w niezdrowej chaos lub skrajna surowość itd. Już we wczesnym dzieciństwie ale i później istnieją różne wzory opieki rodzicielskiej. Oto niektóre z nich: rodzice przesadnie krytyczni, przesadnie wymagający, rodzice obiecywacze, rodzice nieobecni lub nieskuteczni, rodzice władczy albo obojętni, rodzice nadopiekuńczy¹⁴⁷. Niektórzy rodzice mają trudności z rozumieniem granic prywatności w myślach, uczuciach, rzeczach, przestrzeni, ciała, do których dorastające dzieci mają prawo¹⁴⁸.

Warto pamiętać, że głównym przeciwnikiem nastolatka jest on sam. Potrzeba mu ogromnej cierpliwości, bo często lekceważąc rodziców, walcząc z ograniczeniami itd., walczy z samym sobą. Już tutaj warto dodać, że powtórne małżeństwo, nie jest najlepszym rozwiązaniem narastających trudności. „Idea wspaniałego drugiego małżeństwa jest świetlaną fantazją, której z chęcią podda-

¹⁴⁵, Por. R. Łapińska, M. Żebrowska. *Wiek dorostania*. s. 455-458.

¹⁴⁶ Janet G. WOITITZ. *Wymarzone dzieciństwo* s. 18.

¹⁴⁷ Tamże s. 22-26.

¹⁴⁸ Por. tamże s. 58-71.

jemy się, spotykając nowego partnera. Jest to jednak taki sam mit, jak każda wizja idealnego małżeństwa, a fakt posiadania dzieci jeszcze komplikuje sprawę. Te bowiem zawsze żywią nadzieję, że ich rodzice znowu się zejdą. Nowa osoba stanowi zagrożenie dla tych marzeń¹⁴⁹. Samotna matka, samotny ojciec – odrębny, coraz częstszy problem, gdyż często te osoby przechodzą dodatkowe kryzysy i muszą uzupełnić brak jednej strony w wychowaniu.

Jednym z modnych ostatnio utrudnień może być mobbing. Kiedyś mówiono o robieniu komuś na złość, dokuczaniu, płatanii figli, szykanowaniu, znęcaniu się nad kimś. Mobbing zawiera w sobie wszystkie te znaczenia. Sprawca mobbingu nazywa się mobberem, częściej są to chłopcy ale bywają i dziewczęta. „Stosują one raczej mobbing psychiczny i rzadziej dopuszczają się przemocy fizycznej, ale skutki tego są dla ofiary nie mniej poważne”¹⁵⁰. Mobber zwykle zachowuje się bardziej agresywnie niż jego rówieśnicy, słabo kontroluje własne odruchy, nie jest podatny na argumenty i prawie zawsze w rozwiązaniu konfliktów stosuje przemoc. Wykazuje też skłonność do władzy, a jako przywódca sam ustala normy, które obowiązują jego pomocników. Zwykle jest ekstrawertykiem i nie chce unikać walki, a przemocy najczęściej nauczył się w domu. Często wzorce dla swoich działań czerpie z mediów, z filmów brutalnych i pełnych przemocy. Wśród ofiar mobbingu można wyróżnić: typ cichy i typ prowokujący („No to mnie złapcie”)¹⁵¹.

Ofierze mobbingu radzi się, aby pamiętała, że:

- nie jesteś sam, gdy cię wyzywają czy dręczą;

¹⁴⁹ Tamże s. 151.

¹⁵⁰ J. GEORG. *Dlaczego jesteście tacy okrutni? Mobbing w szkole*. Poznań 2008 s. 15. Wśród nowych pozycji na ten temat można wykorzystać np.: K. E. DAMBACH. *Mobbing w szkole. Jak zapobiegać przemocy grupowej*. Gdańsk 2003; S. GUERIN, E. HENNESSY. *Przemoc i prześladowane w szkole*. Gdańsk 2004; R. PORTMANN. *Przemoc wśród dzieci. Uchwycić sedno*. Kielce 2006; J. RUMPF. *Krzyk, bić, niszczyć*. Gdańsk 2002.

¹⁵¹ Tamże s. 22.

- miej odwagę o tym mówić rodzicom, nauczycielom;
- możesz też szukać pomocy anonimowo, telefonicznie;
- zapisz kto, gdzie i jak ci dokuczał;
- szukaj sprzymierzeńców w klasie, na przerwie bądź w grupie; gdy rozmawiasz z mobberem, miej przy sobie silnego świadka;
- czasem można zmienić środowisko, szkołę. Nauczyciele natomiast muszą być uważni i działać w sposób jasny i jednoznaczny¹⁵².

Mobber ma zwykle osoby, które wspierają go w tej przemocy w sposób czynny bądź bierny („milcząca większość”). Potrzebni są rodzice, którzy mają czas dla dziecka, szukają wspólnie rozwiązania, wspierają (np. nie pozwolą na tzw. stalking czyli „osaczenie”, molestowanie osoby za pomocą SMS-ów). Należy radzić się pedagogów, psychologów lub mediatorów, jak rozwiązywać takie sytuacje¹⁵³.

Sytuacje mobbingu występują już u dzieci, narastają w gimnazjum, natomiast w dalszych latach nauki a potem pracy, stają się niekiedy coraz bardziej wyrafinowane i wyniszczające fizycznie a przede wszystkim psychicznie.

J. Mastalski przedstawia trudności młodzieży jako wizję pesymistyczną przyszłości nastolatków i ukazuje kilka płaszczyzn tej sytuacji¹⁵⁴.

Samotność w rodzinie, występuje wtedy, gdy brak wsparcia w trudnych sytuacjach wymagających podjęcia stosownych decyzji, brak czasu na budowanie więzi rodzinnych dających poczucie bezpieczeństwa, brak konsekwencji wychowawczej ze strony rodziców, co generuje bezkarność, brak życzliwej atmosfery rodzinnej, brak chęci do spędzania wolnego czasu z całą rodziną, przemoc

¹⁵² Tamże s. 33-37.

¹⁵³ Por. T. FAIX. „Jak wyładować swoją wściekłość?” – radzenie sobie z wściekłością i agresją. W: *Dlaczego jesteście tacy okrutni? Mobbing w szkole* s. 108-112.

¹⁵⁴ Por. J. MASTALSKI. *Przyszłość nastolatka. Perspektywa pedagogiczna*. „Pedagogika Katolicka” 1:2007 nr 1a s. 88-96.

w rodzinie a także brak zaspokajania podstawowych potrzeb emocjonalnych nastolatka.

– Rozczarowująca szkoła, która niestety nie staje się przewodnikiem po meandrach wiedzy i wartości. Wiedzę nieuporządkowaną zdobywają uczniowie coraz częściej z Internetu.

– Niepokojący świat wartości, tam gdzie się je odrzuca, gdzie rozpada się tradycyjnie pojmowana rodzina, akceptuje się swobody a odrzuca zobowiązania, wprowadza kult pieniądza, pogardza etosem pracy i autorytetami, to ten chaos aksjologiczny negatywnie wpływa na rozwój młodzieży. Ten chaos dotyczy odpowiedzialności, prawdy, wolności a także miłości. Poważną trudnością tego okresu bywa przedwczesne nawiązywanie kontaktów z osobami płci drugiej, wtedy kiedy szuka się przyjemności bez poczucia odpowiedzialności.

– Cywilizacyjne pułapki – spowodowane oderwaniem od pełnej prawdy o człowieku, od prawdy o tym, kim jest mężczyzna i kobieta jako istota ludzka¹⁵⁵. Do takich pułapek, które potrafią uprzedmiotowić współczesną młodzież należą: nałóg medialny (pokolenie ekranu telewizyjnego lub komputerowego), odurzanie się (papierosami, alkoholem, narkotykami, lekarstwami a nawet toksyczną muzyką), wszechobecna psychomanipulacja (reklamy, gry multimedialne itp.). Nieumiejętne represje powodują bunt, a zbyt liberalizm demoralizuje młodą psychikę. Potrzebna jest roztropna i życzliwa pomoc wychowawcza¹⁵⁶.

p) Wskazania wychowawcze

Sugestie dotyczące wychowania w omawianym okresie sugerują postawę przyjacielską w stosunku do młodzieży. Kto chce oddziaływać na młodzież, najpierw musi pozyskać jej serce i zaufanie.

¹⁵⁵ JAN PAWEŁ II. *List do rodzin*. Kraków 1995 nr 20.

¹⁵⁶ M. Przetacznikowa, G. Jakiełło-Jarża. *Psychologia wychowawcza, społeczna i kliniczna*. Warszawa 1977.

Dzisiejsza młodzież chce być szczęśliwa, pragnie żyć w wolności i miłości. Stale poszukuje nowych emocji i należy się starać, aby w domu, szkole czy kościele były one w miarę umiarkowane i pozytywne. Młodzież pragnie uczestniczyć w doświadczeniach religijnych (pielgrzymki) i potrafi się angażować np. w wolontariat¹⁵⁷.

Młodzież maturalna staje przed wyborem studiów lub pracy i miewa trudności z planowaniem przyszłości. Widząc ogromny rozwój konsumpcji i nadmierne bogacenie się pewnej warstwy społeczeństwa odczuwa zniechęcenie i bezsilność.

Znając jej potrzebę samodzielności, należy unikać despotycznych poleceń a raczej odpowiednio motywować i naradzać się we wspólnocie, wywołując w ten sposób jej aktywność i odpowiedzialność za wykonywanie różnych zadań i obowiązków. Narady w rodzinie a także w szkole, są dobrym sposobem wspólnego planowania, szukania dróg realizacji i uczenia samodzielności. Młodzież wymaga raczej dyskretnej kierowności, najlepiej w atmosferze przyjaźni. Młodzi chociaż są skorzy do krytykowania dorosłych, uznają jednak autorytety o wartościach wewnętrznych, dobrych cechach charakteru, wartościach humanistycznych. To jest ważne zadanie dla rodziców, aby pozostać autorytetem dla swoich dzieci, bo wtedy dom staje się najważniejszym środowiskiem wychowawczym. Należy dodać, że wychowanie seksualne, jeżeli nie było rozwinięte w okresie pierwszych pytań o te sprawy, to teraz może okazać się spóźnione. Na tym odcinku już od początku wychowania dziecka należało mówić prawdę, chociaż nie od razu całkowitą, ale tyle ile dziecko może zrozumieć. Jeżeli tak się nie dzieje, to wychowuje ulica lub nieodpowiedni koledzy i to w sposób brutalny oraz często zafałszowany. Natomiast rodzice czyniąc to umiejętnie, wzmacniają dodatkowo więzy przyjaźni ze swoimi dziećmi. Tutaj ważne jest podkreślanie godności osoby odmiennej

¹⁵⁷ Por. A. KICIŃSKI. *Wyzwania katechezy młodzieży nowego tysiąclecia*. W: *Katecheza dziś*. Red. J. Zimny. Sandomierz 2002 s. 25-41.

plci, jej celów, wiernej miłości oraz poszanowania planu Bożego wobec przyszłej rodziny.

Ponownie warto powołać się na wskazania pedagogiczne J. Mastalskiego, który widzi optymistycznie przyszłość nastolatków w ogromnym dostępie do informacji. Młodzi przez to czują się członkami globalnej grupy mającej podobne upodobania, zainteresowania czy poglądy. „To z kolei daje poczucie pewnego rodzaju wspólnoty i generuje realizację potrzeby akceptacji”¹⁵⁸. Optyzyzm napawa również możliwość wymiany doświadczeń pedagogicznych niemal z całego świata, a takie kontakty międzynarodowe budzą potrzebę nauki języków obcych. Pojawia się łatwość przekraczania granic, co staje się szansą dla rozwoju psychosomatycznego. Takie perspektywy rozwoju mogą napawać radością, a to pozwala łatwiej przetrwać trudności.

Odnosnie wychowania moralnego. Pouczenia kierowane przez rodziców i wychowawców do młodzieży, powinny podkreślać, że zasady moralne nie przekreślają wolności ale właśnie ją warunkują, nie dopuszczając do samowoli. Dobry charakter moralny stanowi największą siłę i bogactwo człowieka. Młodzi z komórką w ręce i myślami w sieci internetowej jednak widzą, że to nie daje prawdziwego szczęścia. Potrzeba innego fundamentu, aby się pełniej czuć szczęśliwym¹⁵⁹.

To się łączy z dalszym wychowaniem religijnym, które wymaga delikatnej, cierplivej pomocy, dobrej rozmowy, lektury a nade wszystko dobrego przykładu.

Udostępnianie młodzieży dóbr kulturalnych, wartościowych książek, filmów itp. ma także szansę poważnego wpływu wychowawczego. Ważny jest niezmiernie dobór odpowiedniego towarzysztwa, bo ceniona grupa i uznawane autorytety wybranych wzorów

¹⁵⁸ J. MASTALSKI. *Przyszłość nastolatka* s. 93.

¹⁵⁹ Por. JAN PAWEŁ II. *Przemówienie podczas czuwania modlitewnego w ramach XVII Światowego Dnia Młodzieży* (Toronto 17.07.2002). „L'Oervatore Romano” 2002 nr 9.

osobowych ma zwykle największy wpływ na postawy religijne dorastających.

Tutaj nie można zapomnieć o dobrze prowadzonej katechizacji, która może być dobrym wsparciem dla młodzieży w chwilach trudności. Taka katecheza, zdaniem T. Panusia, powinna uwzględnić następujące czynniki dotyczące głównie katechety. Nauczający i wychowujący religijnie powinien:

- umieć radzić sobie z trudnościami,
- troszczyć się o właściwą motywację uczestniczenia w lekcjach religii,
- używać właściwego języka przekazu treści,
- tworzyć właściwą atmosferę na katechezie,
- umiejętnie dobrać metody i poprawnie korzystać z pomocy dydaktycznych,
- posiadać jako katecheta dojrzałą osobowość,
- adekwatnie dobrać treści,
- wyciągać wnioski z popełnianych błędów¹⁶⁰.

Ponownie należy przypomnieć, że dla jednostek właściwie i świadomie rozwijających swoją wiarę jest także do dyspozycji sakrament pokuty i pojednania. Może on być bardzo dobrze wykorzystany do pracy nad sobą, pod warunkiem, że będzie to spotkanie nie tylko z przebaczącym Chrystusem ale także z rozsądnym, życzliwym i cierpliwym spowiednikiem.

¹⁶⁰ Por. T. PANUŚ. *Czynniki wpływające na efektywną katechizację młodzieży*. W: *Katechizować dzisiaj*. Red. J. STALA. Kielce 2004 s. 211-238.